

การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสตรีที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตาม แนวพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน

A Critical Study in the Role of Woman in Supporting Buddhist Virtue and Morality as Appeared in E-San Folklores

พระราชรัตนาลงกรณ์

Phrarajratanalongkorn

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วิทยาเขตหนองคาย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nongkhai Campus

Corresponding author, e-mail: mollamp@hotmail.com

Received August 20, 2022; Revised May 31, 2023; Accepted: June 6, 2023

บทคัดย่อ

พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับสตรีในทุกมิติไม่ว่าจะเป็นบทบาทในเรื่องของการเป็นมารดา เป็นภรรยา หรือบทบาทในทางพระพุทธศาสนา ส่วนบทบาทสตรีในวรรณกรรมอีสานทั้งหมด 12 เรื่องพบว่า คนอีสานให้ความสำคัญกับสตรีในทุกๆ บทบาท เช่น บทบาทการเป็นบุตร มารดา ภรรยา บทบาทในการเลือกคู่ หรือการทำงานหรือการสอน เป็นต้น นอกจากนี้ บทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานยังมีอิทธิพลต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาในหลายๆ ด้าน คือ (1) ด้านการทำบุญ (บุญกิริยาวัตถุ 3) (2) ด้านความซื่อสัตย์ (3) ด้านความขยันหมั่นเพียร (4) ด้านความเข้าใจในชีวิต (5) ด้านความกตัญญูเวที (6) ด้านความมีเมตตา (7) ด้านความเชื่อเรื่องกรรม ซึ่งบทบาทในแต่ละด้านนั้นสามารถที่จะเป็นภาพสะท้อนหรือเป็นแบบให้สตรีในสังคมอีสานได้นำไปประพฤติปฏิบัติตามได้

คำสำคัญ: บทบาทสตรี; คุณธรรมจริยธรรม; วรรณกรรมอีสาน

Abstract

The Buddhism has paid attention to women in all dimensions, whether it is the role of motherhood, wife or role in Buddhism. But The role of women in the E-San folklores are 12 stories which we pick up to study It will be found that the E-San folklores focuses on the women in every dimension, the role of daughter hood, motherhood, wives or the role of the choice of partner or teaching. In addition, the role of women in the E-San folklores has also influenced the promotion of morality according to Buddhism in many aspects: (1) merit (merit 3) (2) honesty (3) diligence

(4) the understanding of life (5) the gratitude of the stage (6) the mercy (7) The Law of Karma. Which Each role can be a reflection or a model for women in the E-San to be able to behave.

Keyword: the Role of Woman; Virtue and Morality; E-San Folklores

บทนำ

สังคมมนุษย์ประกอบไปด้วยบุคคล 2 ประเภท คือ 1) กลุ่มผู้ชายหรือบุรุษเพศ 2) กลุ่มผู้หญิงหรือสตรีเพศ และคนในทั้งสองกลุ่มนี้ก็จะมีการปรากฏอยู่ในทุกการสร้างสรรค์งานทางด้านศิลปะและวัฒนธรรมของมนุษย์ โดยในทุกการบันทึกเรื่องราวของมนุษย์เราที่ปรากฏในวรรณกรรมหรือวรรณคดีต่างๆ ก็จะเป็นการบันทึกที่เกี่ยวข้องกับทั้งผู้ชายและผู้หญิงในมุมมองที่แตกต่างกัน บางสังคมเลือกที่จะบันทึกเฉพาะความเข้มแข็งของผู้ชายในฐานะเป็นผู้นำครอบครัวหรือชุมชน แต่บางสังคมก็เลือกที่จะบันทึกเรื่องราวของผู้หญิงในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดบุตรและประชากรโลก หรือไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรมหรือวรรณคดีทางด้านศาสนา ศาสนาแต่ละศาสนาก็เลือกที่จะบันทึกเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสตรีและบุรุษเอาไว้แตกต่างกัน เช่นในศาสนาเทวนิยมจะเน้นเฉพาะในเรื่องของการให้ความสำคัญกับผู้ชายมากกว่าผู้หญิงในฐานะที่ผู้ชายเป็นส่วนหนึ่งของเทพเจ้า เป็นผู้นำที่เข้มแข็ง ผิดกับศาสนาอเทวนิยมที่จะเน้นหรือให้ความสำคัญกับทั้งผู้หญิงและผู้ชายในฐานะที่เป็นคู่มนุษย์ของโลกที่จะต้องอิงอาศัยกันจึงจะสามารถสร้างโลกนี้ขึ้นมาได้ โดยเฉพาะพระพุทธศาสนานั้นจะพบว่าเป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญกับสตรีมากในฐานะที่สตรีเป็นเพศแม่ผู้ให้กำเนิดบุตรธิดาในโลกนี้ นอกจากนั้นพระพุทธศาสนายังให้ความสำคัญกับสตรีในฐานะที่เป็นผู้ที่มีความสามารถในการเข้าถึงธรรมในฐานะของความเป็นมนุษย์ที่ฝึกฝนและพัฒนาได้อีกด้วย แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนานั้นได้ให้ความสำคัญกับสตรีเป็นอย่างมาก

สำหรับพระพุทธศาสนาที่เผยแผ่เข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทยเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 2 สมัยพระเจ้าอโศกเป็นต้นมานั้นจะพบว่าพระพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นในดินแดนประเทศไทยนี้มาเป็นเวลานาน และได้มีหลักฐานการตั้งมั่นในทุกพื้นที่ของไทยอย่างชัดเจน คือมีศิลาจารึก มีวรรณกรรมท้องถิ่นที่ได้เล่าเรื่องราวของพระพุทธศาสนาแทรกอยู่ในเนื้อหาของวรรณกรรมเป็นจำนวนมาก ดังในวรรณกรรมท้องถิ่น หรือวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานนั้น หมายถึง หนังสือหรือเอกสารที่มีการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับวรรณกรรมอันเป็นภูมิปัญญาของชาวอีสานในอดีตทั้งที่เป็นเรื่องเล่าเชิงมุขปาฐะ และส่วนที่เป็นบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ (1) ประเภทมุขปาฐะ (2) ประเภทลายลักษณ์ ซึ่งแบ่งเป็น วรรณกรรมพระพุทธศาสนา วรรณกรรมประวัติศาสตร์ วรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมนิทาน และวรรณกรรมเบ็ดเตล็ดอื่นๆ (อุดม บัวศรี, 2540) ซึ่งวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานนั้นถือได้ว่ามีเอกลักษณ์เฉพาะคือได้รับอิทธิพลความเชื่อ หรือหลักคิดเชิงปรัชญาจากพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ แม้ว่าวรรณกรรมเรื่องนั้นจะไม่ใช่วรรณกรรมประเภทคำสอนทางพระพุทธศาสนาก็ตาม แต่เราก็จะพบว่าเนื้อหาของวรรณกรรมเหล่านั้นจะแทรกคำสอนของพระพุทธศาสนาเอาไว้เสมอ (ศิริเพ็ญ พิริยจิตรกรกิจ (และคณะ), 2531) ทั้งนี้ก็เพราะวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานนั้นโดยมากผู้แต่งจะเป็นพระ หรือนักปราชญ์ที่ผ่านการบวชเรียนมาแล้ว (ศิริเพ็ญ พิริยจิตรกรกิจ (และคณะ), 2531)

ในพื้นที่ภาคอีสานปรากฏว่ามีวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาอยู่จำนวนมากและวรรณกรรมเหล่านั้นก็เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและบทบาทของสตรีอันแสดงให้เห็นว่าคนในภาคอีสานนั้นรับเอาพระพุทธศาสนามาปรับประยุกต์ใช้และให้ความสำคัญในเรื่องของการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของสตรีไว้ในทุกมิติ เช่น เรื่องบทบาทที่เหมาะสมของสตรีในฐานะบุตร ภรรยา แม่ หรือสะใภ้ เป็นต้นเพื่อเป็นกรอบให้สตรีเป็นผู้ที่มีศีลธรรมอันดีงามตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ดังนั้น กรอบการส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรมของสตรีอีสานตามแนวทางของหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาจึงถือว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจเนื่องจากเป็นหลักการที่สามารถนำมาพัฒนาสตรีให้เป็นผู้ที่มีคุณธรรมจริยธรรมอันงามตามแนวทางของคำสอนของพระพุทธศาสนาได้ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาบทบาทของสตรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาบทบาทของสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสตรีที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน

วิธีการดำเนินการวิจัย

ในงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Quality Research) โดยการสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร (Document Research) ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสตรีที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลทั้งในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ฎีกา รวมถึงวรรณกรรมอีสานทั้ง 12 เรื่อง โดยมีลำดับการดำเนินการดังต่อไปนี้

- 1) รวบรวมเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่เอกสารอ้างอิงทางพระพุทธศาสนา เป็นต้นว่าพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และวรรณกรรมอีสานที่ยกมา 12 เรื่อง ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาการวิเคราะห์บทบาทของสตรีที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน
- 2) รวบรวมเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ หนังสือ งานวิจัย เอกสารวารสารที่เกี่ยวข้อง
- 3) สัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interviews) และประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ในประเด็นที่เกี่ยวข้อง
- 4) รวบรวมเรียบเรียงวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารต่างๆ และนำเสนอผลการวิจัยรวมถึงข้อเสนอแนะต่อไป

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า เมื่อพิจารณาถึงบทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนาจะพบว่าสตรีในสมัยพุทธกาลนั้นเป็นสตรีที่ได้รับการยอมรับมากกว่าสมัยก่อนพุทธกาลเนื่องจากว่าสตรีในยุคก่อน

พุทธกาลนั้นสตรีในวรรณะสูงเท่านั้นที่ได้รับสิทธิและมีบทบาททางด้านสังคมมาก เนื่องจากคนในวรรณะสูงนั้นเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับมากกว่าคนในวรรณะต่ำกว่าเมื่อพิจารณาจากบทบาทของสตรีในยุคก่อนสมัยพุทธกาลจะพบว่า (1) สตรีในฐานะบุตรสาว ในยุคก่อนสมัยพุทธกาลสตรีในบทบาทของการเป็นบุตรสาวนั้นจะต้องมีหน้าที่ในการช่วยเหลือบิดามารดาทำงานบ้าน หรือช่วยกิจการที่มารดาบิดาต้องการ เช่นการทำอาหารการริตนมแพะเป็นต้น (อภิญฺวณฺ์ โพธิ์สาน, 2560) (2) สตรีในฐานะภริยา สตรีในสมัยก่อนพุทธกาลนั้นตามหลักศาสนาถือว่าเป็นผู้ที่เกิดมาเพื่อเติมเต็มให้กับชีวิตของผู้ชายที่เป็นพรหมณ์เพราะโลกนั้นมีสิ่งที่คู่กัน เมื่อสตรีแต่งงานแล้วก็ต้องจงรักภักดีกับชายที่แต่งงานด้วยคนเดียวเท่านั้น และเมื่อสามีตายก็ต้องตายตามไปด้วยเพราะถือว่าวิญญาณทั้งสองนั้นเกิดมาคู่กันเมื่อสามีตายผู้เป็นภรรยาต้องตายตามไปด้วยตามหลักความเชื่อทางศาสนา หากผู้เป็นภรรยาไม่ตายตามสามีถือว่าเธอจะกลายเป็นคนที่สังคมรังเกียจ อนึ่ง การแต่งงานนั้น ตามคติของชาวอินเดียถือว่าฝ่ายครอบครัวผู้หญิงต้องเป็นฝ่ายแต่งงานให้กับลูกสาวตัวเองคือฝ่ายหญิงต้องเป็นฝ่ายไปขอผู้ชายและจัดการแต่งงานเองเนื่องจากสังคมอินเดียเห็นว่าการที่ผู้หญิงจะไปอยู่บ้านคนอื่นนั้นจะต้องลำบากดังนั้นจึงต้องมอบสมบัติให้เพื่อให้นางมีความสุขในการไปอยู่กับครอบครัวฝ่ายชาย (อภิญฺวณฺ์ โพธิ์สาน, 2560) (3) สตรีในฐานะหญิงหม้าย เมื่อสตรีที่ตกเป็นหญิงหม้ายนั้นถือว่าเป็นผู้ที่มีความอาภัพมากการแต่งงานที่ผิดพลาดหรือการที่สามีทิ้งหรือตายจากไป (อภิญฺวณฺ์ โพธิ์สาน, 2560) (4) สตรีในฐานะมารดา ในเมื่อสตรีแต่งงานไปแล้วจะต้องมีหน้าที่สำคัญต่อการเป็นมารดา ก็คือการดูแลครอบครัวดูแลสามีและลูกๆด้วยการสั่งสอนให้เป็นคนดี เป็นบทบาทที่เกิดตามหน้าที่ที่มีในฐานะที่เป็นแม่ (อภิญฺวณฺ์ โพธิ์สาน, 2560) (5) บทบาทของสตรีในสถานะทางศาสนา ในทางศาสนา สตรีในวรรณะต่ำไม่มีสิทธิในทางศาสนา จะมีจำเพาะสตรีในวรรณะสูงเท่านั้นจึงจะมีสิทธิในการเรียนหรือศึกษาพระเวทหรือเป็นนักบวชในทางศาสนาเพราะบทบาทที่ได้รับนี้เป็นไปตามคติความเชื่อของศาสนาพระเวทในยุคนั้น (Itekar.A.S., 1962)

ส่วนบทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาลนั้นเมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้และสร้างองค์กรรมทางพระพุทธศาสนาแล้วและทรงสั่งสอนหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปฏิรูปคำสอนของศาสนาพรหมณ์แล้วพบว่า สตรีในยุคนี้ได้รับการยกฐานะขึ้นมามากกว่ายุคก่อนสมัยพุทธกาลมากกล่าวคือโดยภาพรวมสตรีถูกมองว่าเป็น “มนุษย์” ที่สามารถพัฒนาได้ และมนุษย์มีความเท่าเทียมกันในเรื่องของกรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 160 หน้าที่ 82 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า จะเป็นคนวรรณะไหนก็ตาม เมื่อเข้ามาบวชแล้วท่านเรียกว่า เป็นสมณศากยบุตรเสมอกันทั้งหมดทุกชั้นวรรณะ และมีความเสมอภาค (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 118 หน้าที่ 88 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ทำให้ทุกคนได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนเรื่องนี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สำคัญ เพราะพระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์เป็นบุคคลที่มีศักยภาพ สามารถฝึกฝนและพัฒนาได้เหมือนกันหมด และการศึกษาก็ถือว่าเป็นเครื่องที่จะต้องนำมาพัฒนามนุษย์ การเข้ามาบวชก็คือ การก้าวเข้ามาเพื่อการพัฒนาตนเอง ดังนั้น จึงจะพบว่าสังคมพุทธเป็นสังคมที่ไม่มีระบบกีดกันในทางวรรณะ หรือเป็นสังคมที่ไม่มีระบบวรรณะทุกคนมีความเสมอภาคมีสิทธิในการทำหรือเลือกที่จะไม่ทำได้ แต่ความแตกต่างในสังคมพุทธเป็นสิ่งที่เกิดมาจากการกระทำ หรือกรรม โดยเห็นว่ากรรมหรือการกระทำที่ทำให้มนุษย์เกิดมาแตกต่างกันได้ ดังนั้น สตรีในยุคนี้จึงได้รับการยกฐานะให้เท่าเทียมกันทั้งในเชิงวรรณะและเชิงเพศสภาพ ส่วนในรายละเอียดจะพบว่า สตรีในยุค

นี้มีบทบาทดังนี้ คือ (1) บทบาทของสตรีในฐานะบุตรสาว สตรีในยุคนี้มีความอิสระมากขึ้นในฐานะที่เป็นลูกสาวก็คือคนยุคนี้เห็นว่าไม่ว่าจะเป็นลูกชายหรือลูกสาวก็มีความเท่าเทียมกันในเรื่องของการให้ความรักและเรื่องของสติปัญญา ไม่ควรมีการกีดกันในเรื่องของความแตกต่างในเรื่องเพศ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 15 ข้อที่ 12 หน้าที่ 12 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) (2) บทบาทของสตรีในฐานะภรรยา ในฐานะของภรณยานั้นพระพุทธศาสนาเห็นว่าสตรียุคนี้ไม่ได้เป็นวิญญานคู่กับสามีเหมือนที่พราหมณ์สอนมา ดังนั้น สตรีจึงไม่ต้องฆ่าตัวตายตามสามีในคราวที่สามีตายจากไป เพราะการมีชีวิตอยู่นั้นย่อมให้คุณค่ามากกว่าการตายเพราะบุตรและธิดายังต้องการได้รับการดูแลจากตนเองอยู่ ดังนั้นยุคนี้จึงไม่มีการทำแบบนั้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 22 ข้อที่ 62 หน้าที่ 122 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) (3) สตรีในฐานะหญิงหม้าย ในฐานะของหญิงหม้ายแม้พระพุทธศาสนาจะจัดหญิงหม้ายว่าเป็นอันตรายต่อพรหมจรรย์แต่ในฐานะของความเป็นมนุษย์หญิงหม้ายยุคนี้ก็ได้รับการดูแลเยี่ยหยามแต่อย่างใด (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 22 ข้อที่ 102 หน้าที่ 176 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) (4) สตรีในฐานะสะใภ้ ในยุคนี้คนที่เป็่นสะใภ้ นั้นไม่ได้กลัวพ่อแม่สามีเพียงอย่างเดียวแต่สามารถที่จะสั่งสอนหรือนำพ่อแม่สามีในการทำความคิดหรือบุญได้ซึ่งผิดกับยุคสมัยของพราหมณ์แสดงให้เห็นว่าบทบาทของการเป็นหญิงสะใภ้ที่ดีกว่ายุคสมัยของพราหมณ์มาก (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 27 ข้อที่ 2 หน้าที่ 182 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) (5) บทบาทของสตรีในฐานะมารดา ในฐานะของมารดานั้นทั้งสองยุคสมัยไม่แตกต่างกันเพราะฐานะมารดานั้นต้องมีหน้าที่หลักในการดูแลสั่งสอนบุตรเท่ากัน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 21 ข้อที่ 62 หน้าที่ 107 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) (6) บทบาทของสตรีในฐานะทางศาสนา ในบทบาทของการเข้าร่วมทางศาสนานั้นจะพบว่าสมัยนี้สตรีได้รับการยกฐานะเท่าเทียมกันสตรีทุกระดับสามารถเข้ามาบวชเป็นภิกษุณีและศึกษาความรู้ในทางพระพุทธศาสนาและบรรลุลุทธิมเท่าเทียมกันหมด ดังนั้น สิทธิและบทบาทของสตรีในด้านศาสนาจึงถือว่าดีกว่าสมัยก่อนพุทธกาลมาก

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 สำหรับผลการศึกษบทบาทสตรีในวรรณกรรมอีสานนั้นผู้วิจัยได้วางกรอบการศึกษาไว้จากการศึกษาวรรณกรรมอีสานทั้ง 12 เรื่อง ได้แก่ 1) สิทน มโนราห์ 2) ชูลุนางอ้ว 3) นางนกรจอก 4) นางแตงอ่อน 5) สุปุณณาคชาดก 6) ท้าวคำกาดำ 7) ขุนทิง 8) อินทียาณ สอนลูก 9) ท้าวคำสอน 10) จำปาสีตัน 11) สุพรหมโมกขา 12) นางผมหอม โดยการวางกรอบการศึกษาไปในแนวทางเดียวกันกับแนวทางการศึกษาบทบาทของสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ก็คือ 1) การพิจารณาภาพรวมของบทบาทหน้าที่ของสตรีอีสานซึ่งจากการศึกษาพบว่าสตรีอีสานนั้นมีบริบทอยู่ที่วัฒนธรรมของคนอีสานที่มีความเชื่อและให้ความสำคัญสตรีมาตั้งแต่ต้นจะเห็นได้จากการที่สตรีอีสานนั้นได้รับการยกย่องให้เป็นหม่อมผีหรือเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณซึ่งบทบาทนี้ถือว่าสตรีนั้นได้รับการยกย่องมากพอสมควร ดังนั้น การปฏิบัติต่อสตรีจึงถือว่าเปาเป็นสิ่งที่สังคมจะต้องให้ความสำคัญและคนอีสานมีคำสอนที่เกี่ยวกับการสอนสตรีมาตั้งแต่ดั้งเดิมอยู่แล้ว เมื่อเวลาที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาทำให้สตรีอีสานนั้นได้รับการยกย่องและให้เป็นไปตามแนวทางของพระพุทธศาสนาซึ่งคติของวัฒนธรรมอีสานดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนานั้นถือว่าเป็นคำสอนที่ไม่ขัดแย้งกันดังนั้นคนอีสานจึงมีความเห็นไปในทางเดียวกับคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นเอง 2) การศึกษาตามแนวที่เป็นรายละเอียดของการศึกษาบทบาทสตรีในรายละเอียด 6 ประการคือ (1) บทบาทของสตรีในฐานะบุตรสาว ในบทบาทของบุตรสาวนั้นสตรีอีสานในวรรณกรรมอีสานถูกสอนให้รู้จักหน้าที่ในการ

เป็นบุตรสาวคือการมีความกตัญญูทเวที่ต่อบิดามารดาหรือผู้ปกครองเป็นอย่างดีไม่ต่อต้านหรือทำร้ายผู้เป็นบุพการีของตน ส่วนในหน้าที่การงานต้องเป็นคนที่เอาธุระในการดูแลและช่วยงานของบิดามารดา รวมถึงการเป็นผู้ที่เรียนรู้ในเรื่องของศีลธรรมจรรยาที่ดีของสังคมด้วย (พระอริยเมธี อารีย์ เขมจารี, 2512ข) (2) บทบาทของสตรีในฐานะภรรยา ในฐานะภรรยาเมื่อแต่งงานมาแล้วสตรีอีสานจะต้องเป็นผู้ที่มีความรักในตัวของสามีแม้ว่าสามีจะเป็นคนที่มีรูปร่างไม่งดงามก็ตาม เช่น ในเรื่องกำกาดำ (สุภณ สมจิตศรีปัญญา, 2550) เรื่องสุภณณาคชาต (พระอริยเมธี อารีย์ เขมจารี, 2513) เป็นต้น แม้ว่าจะเป็นอย่างไรเมื่อได้แต่งงานกับคนเช่นใดก็ต้องรักและดูแลสามีในฐานะที่เป็นผู้ดูแลครอบครัวพลึงวันพระก็จัดดอกไม้เข้าไปขอศีลขอพรจากผู้ที่เป็นสามี ไม่นอกใจสามีเพราะคนอื่นอีสานสอนว่าการด่าสามีหรือการนอกใจสามีนั้นจะต้องตายไปทกนรกทำให้สตรีไม่กล้าทำผิดจรรยาของสังคม (ปริชา พิณทอง, 2524ข) หรือหน้าที่อีกประการหนึ่งของผู้ที่เป็นภรรยาที่ดีก็คือการทำบุญทำกุศลใส่บาตรทุกเช้า หรือไปวัดฟังธรรมในทุกวันพระวันศีลตามความเชื่อของชาวอีสานแทนผู้เป็นสามีที่ทำหน้าที่ออกไปทำงานหรือไปหาเลี้ยงครอบครัว (พระอริยเมธี อารีย์ เขมจารี, 2512ข) (3) สตรีในฐานะหญิงหม้าย ในฐานะของการเป็นหญิงหม้ายนั้นสังคมอีสานเห็นว่าผู้ที่มีสถานะเป็น “สตรีมือสอง” เป็นคนที่ได้รับการดูแลจนพอสมควรแต่ทั้งนี้ก็เป็นเพียงแค่ว่าความคิดเท่านั้นในภาพรวมของสังคมอีสานเห็นว่าคนเราเลือกเกิดไม่ได้การเป็นหม้ายไม่ได้เป็นความผิดในมุมหนึ่งสังคมอีสานก็ให้โอกาสในการดูแลครอบครัวและทำกิจกรรมร่วมกันสังคมโดยไม่มีภารกิจกัน แต่ความรู้สึกว่าการเป็นหม้ายเป็นการไม่ดีนั้นเป็นความรู้สึกของสตรีทั้งหลายที่ไม่อยากเป็นหม้าย (สุภณ สมจิตศรีปัญญา, 2550) (4) สตรีในฐานะสะใภ้ ในฐานะที่เป็นสะใภ้ที่ถือว่าเป็นฐานะที่สตรีอีสานจะต้องแบกรับความรู้สึกพอสมควรเพราะการแต่งงานออกไปอยู่กับครอบครัวสามีนั้นถือว่าเป็นการไปอยู่กับครอบครัวใหม่และต้องไปเรียนรู้วัฒนธรรมใหม่ๆ ที่มีอยู่ในสังคมของครอบครัวของสามี แต่การเรียนรู้เพื่อการที่จะเป็นสะใภ้ที่ดีนั้นสามีก็ต้องมีส่วนที่จะทำให้ภรรยาได้มีโอกาสเรียนรู้ได้แบบค่อยเป็นค่อยไปจนที่สุดก็สามารถเรียนรู้และเข้าถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับครอบครัวของสามีได้ (พระอริยเมธี อารีย์ เขมจารี, 2512ก) (5) บทบาทของสตรีในฐานะมารดา ในฐานะที่เป็นภรณานั้นจะต้องมีหน้าที่หลักก็คือการดูแลครอบครัวและเป็นห่วงดูแลลูกสาวลูกชายของตนเองไม่ปล่อยปละละเลยในการทำหน้าที่ โดยเฉพาะในเรื่องของการทำหน้าที่สั่งสอนบุตรหลานให้เป็นคนดีของสังคม (พรชัย ศรีสารคาม, 2527) (6) บทบาทของสตรีในฐานะทางศาสนา ในทางศาสนานั้นจะพบว่าสตรีอีสานนั้นมีบทบาทมากกว่าผู้ชายด้วยซ้ำไป เนื่องจากสังคมอีสานเห็นว่าสตรีทุกบทบาทนั้นจะต้องเป็นคนที่เอาธุระในการทำบุญทำทานหรือรักษาศีลไม่เว้นในทุกวันพระวันศีลตามความเข้าใจของคนอีสาน ดังจะพบว่าคนที่เข้าวัดมากที่สุดก็คือผู้หญิงผู้ชายจะไม่ค่อยเข้าวัดเพื่อการฟังธรรมมากเท่ากับผู้หญิง ดังนั้น บทบาทของการเป็นผู้ให้ทานรักษาศีลและเจริญภาวนาจึงเป็นหน้าที่โดยตรงของสตรีอีสานในทุกสถานะ โดยสถานที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานนั้นจะพบว่าผลจากการเข้าวัดฟังธรรมบ่อยๆ นั้นทำให้สตรีหลายคนเป็นคนที่มีสติปัญญาสอนคนอื่นได้ เช่น บทบาทของนางอ้วที่สอนธรรมได้ดีกว่าผู้ชายด้วยซ้ำไป อันเป็นผลมาจากการเข้าวัดฟังธรรมนั่นเอง (ปริชา พิณทอง, 2524ก)

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เป็นการศึกษาเชิงวิเคราะห์ในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาบทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานที่มีผลต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมทางด้านพระพุทธศาสนาดังต่อไปนี้

1. วิเคราะห์เปรียบเทียบบทบาทและหน้าที่ของสตรีในสมัยพุทธกาลกับสตรีในวรรณกรรมอีสาน ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดกรอบในการวิเคราะห์บทบาทสตรีจากการที่ได้ศึกษาบทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาลมาแล้วในวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 กับบทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานที่ได้ศึกษามาแล้วในวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ว่าบทบาทของสตรีทั้ง 2 ยุคสมัยนั้นมีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร ผลจากการศึกษาพบว่า

1.1 บทบาทของสตรีในทางสังคม สำหรับบทบาททางด้านสังคมนั้นเป็นบทบาทที่สตรีจำเป็นต้องมีความเกี่ยวข้องกับคนรอบข้างทั้งที่เป็นคนใกล้ชิดและคนอื่นๆ ในสังคม โดยบทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาลและในวรรณกรรมอีสานนั้นมีบทบาททางด้านสังคมในฐานะต่างๆ ดังต่อไปนี้

1) ในฐานะบุตร บทบาทในการทำหน้าที่ในฐานะของสตรีที่เป็นบุตรในสมัยพุทธกาลและในวรรณกรรมอีสานนั้นจะพบว่าบทบาทของสตรีในฐานะบุตรสาวนั้นมีลักษณะที่เหมือนกันก็คือ สตรีโดยมากได้รับการรับรองสถานะหรือความเป็นบุตรคนหนึ่งของพ่อแม่ในสังคม ซึ่งในฐานะของบุตรสาวก็เป็นบุตรคนหนึ่งที่ดีมารดาจะต้องให้การอบรมเลี้ยงดูเท่าเทียมกัน ดังนั้น สถานะของสตรีทั้งสองสมัยจึงถือว่าไม่แตกต่างกัน

2) ในฐานะภรรยา บทบาทของสตรีในฐานะที่เป็นภรรยาจะพบว่าสตรีสมัยพุทธกาลกับสตรีในวรรณกรรมอีสานมีบทบาทที่ไม่แตกต่างกัน กล่าวคือเมื่อนำหลักของการทำหน้าที่ของสตรีในฐานะภรรยาของสมัยพุทธกาลและในวรรณกรรมอีสานนั้นจะพบว่า (1) ประเด็นเรื่องอายุในการแต่งงาน จะพบว่าสตรีในสมัยพุทธกาลกับสตรีในวรรณกรรมอีสานนั้นจะมีคติในการกำหนดอายุการแต่งงานเหมือนกันคือ ผู้หญิงที่จะสามารถแต่งงานได้จะต้องมีอายุราว 16-20 ปี โดยประมาณซึ่งถือว่าวัยนี้เป็นวัยที่มีความเหมาะสมในการแต่งงาน เพราะเป็นวันเจริญพันธุ์และสามารถที่จะมีบุตรได้ในเวลาที่ไม่นาน นอกเสียจากว่าฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิงคนใดคนหนึ่งจะมีสถานะที่เป็นหมั้น คือไม่สามารถที่จะมีบุตรได้ (2) ประเด็นเรื่องจุดประสงค์ของการแต่งงานทั้งสตรีในสมัยพุทธกาลและสตรีในวรรณกรรมอีสานนั้นจะมีจุดประสงค์ในการแต่งงานเหมือนกันก็คือ เพื่อการสืบพันธุ์และเพื่อการดำรงวงศ์ตระกูล ในฐานะที่เป็นพลโลก โดยทั้งสตรีในสมัยพุทธกาลและในวรรณกรรมอีสานนั้นจะไม่มีวัตถุประสงค์ในการแต่งงานที่เป็นไปเพื่อการทำความเป็นมนุษย์ให้เต็มหรือเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาเหมือนกับศาสนาพราหมณ์ฮินดู ทั้งนี้ก็เพราะว่าวรรณกรรมอีสานได้รับอิทธิพลแนวคิดเรื่องแต่งงานมาจากคติทางพระพุทธศาสนาดังนั้น คติในเรื่องนี้จึงเหมือนกัน (3) เมื่อพิจารณาจากกรอบแนวคิดเรื่องบทบาทของภรรยาในสมัยพุทธกาลกับในวรรณกรรมอีสานจะพบว่า มีบทบาทและหน้าที่เหมือนกันคือ 1. ดูแลเอาใจใส่สามีและครอบครัว 2. จัดการงานในบ้านและเก็บหอมรอมริบในทรัพย์ที่สามีหามาได้ 3. ดูแลบิดามารดาของสามีและคนข้างเคียง 4. ไม่นอกใจสามีของตนไม่ว่าจะเป็นกรณีใดๆ ก็ตาม กรอบนี้ถือว่าสตรีในสมัยพุทธกาลและในวรรณกรรมอีสานมีเหมือนกัน

3) ในฐานะมารดา บทบาทของสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานกับบทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาลนั้นเมื่อนำมาเปรียบกันก็จะพบว่ามีบทบาทที่ไม่แตกต่างกันเนื่องจากบทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานในฐานะที่เป็นมารดาก็มีบทบาทคล้ายกับบทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาล คือ ธรรมดามารดาจะต้องเป็นผู้ที่มีความรักและเป็นห่วงลูกเหมือนกันหมด ไม่เฉพาะแต่ในพระพุทธศาสนาหรือในศาสนาอื่นๆ เรื่องของความรักลูกนั้นถือว่าเป็นเอกลักษณ์หรือลักษณะของผู้ที่เป็นแม่

4) ในฐานะสะใภ้ บทบาทของสตรีในฐานะที่เป็นสะใภ้ทั้งในสมัยพุทธกาลและในวรรณกรรมอีสานนั้นก็ถือว่าไม่แตกต่างกันมาก เพราะบทบาทของสะใภ้ไม่ว่าจะอย่างไรเมื่อไปอยู่บ้านคนอื่นก็ต้องมีความเคารพต่อเจ้าบ้านคือพ่อแม่สามีรวมถึงญาติพี่น้อง ซึ่งความคล้ายคลึงกันนี้น่าจะมาจาก (1) อิทธิพลของพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะนิทานธรรมที่เข้ามาเผยแพร่ในยุคนั้น (2) คติเรื่องของการจาริตของชาวล้านช้างเองที่มีความเคารพเรื่อง “ผีบรรพบุรุษ” ที่ทุกคนโดยเฉพาะสะใภ้จะต้องให้ความเคารพญาติผู้ใหญ่และผีบรรพบุรุษของครอบครัวนั้นด้วยซึ่งความเชื่อเช่นนี้เป็นความเชื่อในเชิงจาริตที่เป็นความเชื่อในศักดิ์ของบุคคลผู้ที่มีอายุในตระกูลที่ผู้มาร่วมครัวเรือนจะต้องให้ความเคารพไม่ละเมิด

5) ในฐานะหญิงหม้าย บทบาทของหญิงหม้ายสมัยพุทธกาลกับวรรณกรรมอีสานนั้นก็มีส่วนและบทบาทที่ไม่แตกต่างกันกล่าวคือ (1) สมัยพุทธกาลหญิงหม้ายได้รับการยกฐานะที่ดีขึ้นมาจากคติความเชื่อของศาสนาฮินดูที่เดิมกตสถานะและบทบาทของหญิงหม้าย คือหญิงหม้ายได้รับการยอมรับมากขึ้น ไม่ถูกดูถูก ซึ่งข้อนี้ก็คล้ายๆ กับบทบาทสตรีหม้ายในวรรณกรรมอีสานที่ไม่ได้รับการดูถูกดูหมิ่นหรือการปฏิเสธจากสังคม เช่น ย่าจำสวนหรือคนดูแลสวนของพระราชาที่ได้รับเกียรติจากพระราชาให้ทำหน้าที่นี้ นี่ก็เป็นเรื่องของการให้การยอมรับจากสังคม (2) ในสมัยพุทธกาลหญิงหม้ายอาจจะถูกมองว่าเป็นผู้ที่ได้รับการดูหมิ่นจากสังคม ซึ่งกรณีนี้จะเป็นกรณีที่เป็นหญิงหม้ายที่พึ่งเลิกกับสามีหรือสามีเสียชีวิต และในท้องถิ่นนั้นยังติดอยู่กับคติของฮินดูที่เคยถูกดูหมิ่นจากสังคมได้ ซึ่งข้อนี้ก็คล้ายๆ กับสถานะและบทบาทของหญิงหม้ายในวรรณกรรมอีสานที่หญิงหม้ายที่จะถูกรังเกียจนั้นจะเป็นหญิงหม้ายที่ถูกกล่าวหาว่า เป็นชู้กับชายอื่น หรือผิดศีลกับชายอื่น ซึ่งกรณีนี้สังคมล้านช้างก็ดูถูกดูหมิ่นมากบางรายถึงกับไม่สามารถกลับเข้าไปในสังคมนั้นอีกได้เลย

1.2 บทบาทของสตรีในทางศาสนา สำหรับบทบาทของสตรีในด้านศาสนาในสมัยพุทธกาลและในวรรณกรรมอีสานจะพบว่า สถานภาพและบทบาททางด้านศาสนาของสตรีทั้งสองยุคนั้นไม่แตกต่างกันมากกล่าวคือสตรีได้รับการยกฐานะขึ้นมากให้มีโอกาสในทางศาสนาไม่ว่าจะเป็นโอกาสในการทำบุญทำกุศลเข้าวัดว่า สมาทานศีล หรือการให้การอุปถัมภ์บำรุงวัดและพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าเป็น “การเป่งทาน” แต่พระสงฆ์หรือการใส่บาตร กรวดน้ำอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษ หรือแม้แต่บทบาทในการเป็นคนที่ย้อนคติธรรมหรือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้น ทั้งในสมัยพุทธกาลและในวรรณกรรมอีสานก็มีเหมือนกัน เช่น สมัยพุทธกาลก็มีนางชุตตรา ส่วนในวรรณกรรมอีสานก็มีนางอ้าว เป็นต้น ที่ถือว่านางเป็นนักปราชญ์หรือผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาคนหนึ่งที่สามารถสอนธรรมให้กับชุมชนหรือผู้ที่ยังหลงหรือยังประมาทอยู่ได้ แต่ที่แตกต่างกันก็มีเรื่องของกรบบวชนั่นที่ในสมัยพุทธกาลสตรีสามารถบวชเป็นภิกษุณีได้ แต่ในวรรณกรรมอีสานมาปรากฏว่าสตรีบวชเป็นภิกษุณีไม่ได้หรือไม่มีในเรื่องของการบวชภิกษุณี เนื่องจากวรรณกรรมอีสานนั้นเกิดขึ้นในช่วงหรือในยุคของพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ยุคปลายที่ไม่มีการบวชภิกษุณีแล้ว แต่สังคมล้านช้างยุคนั้นแม้ว่าจะบวชแบบพระไม่ได้การบวชแบบชีหรือการบำเพ็ญพรตแบบฤๅษีก็ยังทำได้อยู่ เพราะถือว่าสิทธิในการบวชนั้นถือว่าเป็นสิทธิสตรีที่สามารถที่จะมีได้หรือสามารถที่จะเข้าร่วมเพื่อปฏิบัติในการเป็นนักบวชได้

2. วิเคราะห์บทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา สำหรับบทวิเคราะห์ต่อไปนี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเพื่อให้เห็นว่าบทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาได้บ้าง โดยจาก

การศึกษามาทั้งหมดจะพบว่า บทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

2.1 บทบาทด้านการทำบุญ (บุญกิริยาวัตถุ 3) ในการทำบุญในทางพระพุทธศาสนานั้นก็มีอยู่ 2 ประการ ก็คือ การให้ทานรักษาศีล และเจริญภาวนา โดยสตรีอีสานนั้นมีบทบาทในการทำบุญ ดังนี้คือ การทำบุญด้วยการให้ทานนี้สตรีในวรรณกรรมอีสานนั้นได้เอาใจใส่เป็นอย่างมาก และถือว่าเป็นหน้าที่ที่จะต้องทำซึ่งความเป็นผู้ตั้งใจต่อการทำบุญด้วยการให้ทานในทางพระพุทธศาสนาและทานเพื่อคนยากไร้หรือทานแก่สาธารณชนนี้ถือว่าเป็นบทบาทหน้าที่หรือสิ่งที่ก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมทางความคิดและวัฒนธรรมทางด้านการปฏิบัติอันจะส่งผลต่อการเป็นผู้ที่เป็นแบบอย่างหรือ “ต้นแบบ” ของการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมทางด้านการให้ทานนี้แก่สตรีในยุคหลัง ซึ่งจะพบว่า ภาพลักษณ์ของความเป็นผู้ชอบให้ทานนี้ได้ก่อให้เกิดเป็นแบบอย่างมาจนถึงปัจจุบันที่สตรีอีสานโดยมากมันจะเป็นผู้ใส่ใจในการให้ทาน

2.2 บทบาทสตรีอีสานในเรื่องของการรักษาศีล เนื่องจากศีลดูเหมือนว่าจะเป็นบทบาทหลักของสตรีอีสานเนื่องจากว่าวรรณกรรมแต่ละเรื่องนั้นเน้นมากเรื่องการมีศีล และชื่นชมคนที่มีศีลและรังเกียจคนที่ไม่มีศีล ซึ่งการสอนเรื่องมีศีลหรือไม่มีศีลนี้ก็มุ่งที่จะให้บรรดาสตรีทั้งหลายเป็นผู้ที่มีความละอายทำสิ่งที่ควรทำ เว้นในสิ่งที่ควรเว้น การที่วรรณกรรมอีสานได้กำหนดกรอบของความเป็นผู้ที่มีศีลให้กับสตรีนั้นก็เพื่อที่จะใช้เป็นเครื่องหมายหรือตัวอย่างของการเป็นสตรีที่ดีในโลกของความเป็นจริงก็คือ (1) การเป็นผู้ที่มีความรักนวลสงวนตัว (2) ความเป็นผู้มีสติปัญญาจากการเข้าวัดฟังธรรมและรักษาศีล (3) ความเป็นผู้ที่มีวัตรในเรื่องของวิถีแห่งวัฒนธรรมที่ดีงาม คือการเอาใจใส่ในเรื่องของวัฒนธรรมที่ดีงามของสังคม และ (4) ความเป็นผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการปฏิบัติตัว การมีความซื่อสัตย์หรือการดูแลครอบครัวภายใต้กรอบของการมีศีลนั้นถือว่าเป็นผลมาจากการที่ผู้แต่งวรรณกรรมได้พยายามกำหนดบทบาทของสตรีในวรรณกรรมให้เป็นแม่แบบของสตรีอีสานในโลกของความเป็นจริงนั่นเอง

2.3 บทบาทด้านการเจริญสติภาวนาผ่านการเข้าวัดฟังธรรม การที่สตรีอีสานในวรรณกรรมแสดงบทบาทผ่านการเข้าวัดนี้ก็เนื่องมาจากการที่สังคมมี “จารีต” หรือครรลองที่เป็นหน้าที่ของสตรีอยู่แล้วว่า เมื่อแต่งงานไปแล้วการทำบุญสุนทานนั้นเป็นหน้าที่ ดังนั้น ชุติหรือโหมดความคิดเกี่ยวกับการทำบุญตามหลักบุญกิริยาวัตถุจึงถือว่าเป็นชุดความคิดที่สำคัญโดยเฉพาะการจำศีลภาวนาในบางความคิดเห็นเสนอว่า เหตุที่สตรีอีสานต้องหมั่นทำบุญด้วยการมาเจริญภาวนามากกว่าบุรุษนี้ก็เพราะว่าผู้ชายโดยมาก (1) เมื่อไปทำไร่ไถนาแล้วย่อมมีความเหนื่อยล้า (2) กลุ่มผู้ชายมีสังคมของผู้ชายในยามหมดหน้าทำนาก็จะมารวมกันสนทนาปัญหาการงานจึงไม่มีเวลาไปวัด ดังนั้นทุกวันพระวันศีล หมู่สตรีผู้เป็นบุตรสาวและภรรยาจึงเป็นฝ่ายไปวัดแทน ดังนั้น การเข้าวัดเพื่อการให้ทาน รักษาศีลและการเจริญสติภาวนาจึงเป็นบทบาทที่ตกมาอยู่กับสตรี ซึ่งบทบาทนี้ได้มีส่วนในการสอนสังคมให้เป็นผู้ให้ความสำคัญกับการทำบุญด้วยการให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนาของสังคมได้ด้วย

2.4 บทบาทด้านความซื่อสัตย์ บทบาทของสตรีที่มีความซื่อสัตย์ต่อสามีนั้น ถือว่าเป็นบทบาทที่มีส่วนสำคัญต่อการส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา เนื่องจากบทบาทดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นแบบหรือลักษณะที่ดีของ สตรีอีสาน ในอดีตและแม้ในยุคปัจจุบันนี้ชาวอีสานไม่ว่าอยู่ในส่วนใดของภาคอีสานหรือคนที่เป็นผู้คว่ำตัวเมียชาวอีสานจะพบว่าผู้หญิงจะให้ความซื่อสัตย์ต่อ

สามีมามาก เนื่องจากเห็นว่าการที่ผู้ชายมาแต่งงานกับตนเองแล้วก็ต้องมีความซื่อสัตย์ต่อผู้ชายคนนั้น ซึ่งบทบาทของสตรีในวรรณกรรมนั้นมีส่วนสำคัญมากกับการส่งเสริมให้สตรีอีสานเป็นคนที่รักเดียวใจเดียวเสมอมา

2.5 บทบาทด้านความขยันหมั่นเพียร บทบาทของสตรีอีสานที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานในด้านความเพียรหรือความขยันหมั่นเพียรนั้นถือว่าเป็นเรื่องที่มีผลต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมของสตรีอีสานปัจจุบันในเรื่องความขยันคือการเอาใจใส่ในหน้าที่การงานทั้งในบทบาทของบุตรสาว บทบาทของภรรยา และบทบาทของมารดา กล่าวคือในบทบาทของบุตรสาวนั้นก็ต้องช่วยเหลือพ่อแม่ทำงานบ้านหรือเวลาที่เห็นพ่อแม่ทำงานหนักก็จะเข้าไปช่วยเหลือไม่ทอดทิ้งธุระ ซึ่งคนอีสานจะสอนกันในเชิงของคำเปรียบเปรยหรือคำสอนว่าบุตรสาวจะต้องมีความกตัญญูกตเวทีคือจะต้องช่วยเหลือการงานทุกอย่างของพ่อแม่ให้มากที่สุด หนักเอาเบาสู้ ส่วนบทบาทของภรณยานั้น จะต้องทำหน้าที่ในการเป็นผู้ “บวระบัตินามิ” คือการต้องเป็นคนที่ยืนเอาใจใส่ในการดูแลสามีให้มีความสุขมากที่สุดเพราะถือว่าเป็นหน้าที่ดูแลเรื่องข้าวปลาอาหาร ในบทบาทความขยันของสตรีอีสานโบราณนี้ ก็สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันที่สตรีอีสานเมื่อแต่งงานแล้วจะเป็นคนสู้งานโดยมาก มีเพียงส่วนน้อยที่ไม่เอาการเอางาน

2.6 บทบาทด้านความเข้าใจในชีวิต สำหรับบทบาทในการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมในด้านนี้นั้นมีอยู่ 3 ประการ คือ (1) ความเข้าใจในเรื่องของกฎไตรลักษณ์ (2) ความเข้าใจในเรื่องโลกธรรม 8 (3) ความเข้าใจในเรื่องของการเกิดและความตาย ซึ่งจากการศึกษามาจะพบว่าสตรีในวรรณกรรมอีสานนั้นเป็นผู้ที่เข้าใจในเรื่องของโลกและชีวิตในเรื่องของความเป็นธรรมดาของชีวิตว่าชีวิตย่อมเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตา นอกจากนั้นยังมีความเข้าใจในความผันผวนของชีวิตเนื่องจากการเป็นมนุษย์นั้นเป็นธรรมดาที่จะต้องมิได้มีเสียเป็นรักมีร้างเป็นธรรมดา บทบาทของสตรีสอนให้สังคมรู้ว่ายามที่ได้ก็ไม่ควรยินดีเกินไปนัก ส่วนในยามที่เกิดความพลัดพรากก็ไม่ควรเสียใจจนทำให้ประโยชน์อื่นๆ ต้องสูญเสียไปได้ ซึ่งเรื่องนี้สตรีอีสานสอนในเรื่องโลกธรรม 8 ประการ นอกจากนั้นสตรีอีสานยังสอนในเรื่องของการต้องเป็นคนที่ยึดการยอมรับกฎเกณฑ์ของชีวิตก็คือ การยอมรับเรื่องการเกิด การตายว่าเป็นธรรมดาของชีวิต การที่จะใช้ชีวิตให้มีความสุขได้จะต้องเข้าใจชีวิตในทั้งสามประการนี้

2.7 บทบาทด้านความกตัญญูเวที การแสดงออกซึ่งความกตัญญูกตเวทีของสตรีในวรรณกรรมอีสานนั้นถือว่าเป็นแบบอย่างให้ผู้อ่านหรือผู้ศึกษาได้มีสำนึกในความกตัญญูได้เนื่องจากว่าความกตัญญูนั้นเป็นเครื่องหมายของคนดี คนที่ได้รับการยอมรับจากสังคมหรือเป็นผู้ที่มีความดีที่สังคมยอมรับ เนื่องจากสตรีหรือผู้หญิงอีสานนี้จะมีมีความกตัญญูเป็นที่ตั้งโดยเฉพาะความกตัญญูต่อพ่อแม่ หรือสามี เพราะคนสองประเภทนี้มีผลกับชีวิตของสตรีอีสานมากในวรรณกรรมอีสาน ถือว่านิทานแต่ละเรื่องนั้นมุ่งเน้นเรื่องความกตัญญูเป็นหลัก แม้ว่าบางเรื่องจะเป็นเรื่องที่พูดถึงบทบาทของผู้ชายก็ตาม ความกตัญญูถือว่าเป็นคุณธรรมหรือจริยธรรมที่เป็นแก่นของเรื่องโดยทีเดียว

2.8 บทบาทด้านความมีเมตตา บทบาทหน้าที่ของสตรีในวรรณกรรมอีสานนั้นมีส่วนสำคัญในการส่งเสริมในเรื่องของความเป็นผู้ที่มีเมตตา อนึ่ง ความเป็นผู้มีเมตตาถือว่าเป็นสิ่งที่ได้รับอิทธิพลมาจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาโดยตรง การที่สตรีอีสานแสดงบทบาทเช่นนี้ก็เกิดมาจาก

แรงจูงใจของผู้แต่งหรือประพันธ์วรรณกรรมนี้ขึ้นเพื่อให้เห็นว่า การมีเมตตาที่ดี การรู้จักการให้อภัยที่ดี เป็นสิ่งที่ควรมีและควรได้รับการส่งเสริมให้มากขึ้นในสังคม

2.9 บทบาทด้านความเชื่อเรื่องกรรม ประเด็นเรื่องกรรมถือว่าเป็นเรื่องที่สตรีอีสานมีความเชื่อมาก เนื่องจากว่าเป็นเรื่องที่ผู้แต่งวรรณกรรมมุ่งที่จะให้วรรณกรรมอีสานเป็นนิทานสอนธรรมหรือสอนหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยพยายามที่จะให้เห็นว่าบทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานนั้นเป็นผู้ที่ (1) มีความเชื่อเรื่องกรรมว่ากรรมมีจริง โดยเฉพาะกรรมในทางพระพุทธศาสนา (2) เชื่อเรื่องผลของกรรมว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว (3) เชื่อเรื่องกรรมกับการเกิดใหม่ คือเชื่อว่ากรรมที่ทำนั้นไม่ว่าดีหรือชั่วก็ตามสามารถที่จะให้ผลทั้งในชาตินี้และชาติหน้า โดยเฉพาะในชาติหน้านั้นสตรีอีสานเชื่ออย่างมั่นมน่ว่ากรรมที่ทำนั้นเมื่อตายจากโลกนี้ไปแล้วย่อมนำไปสู่การเกิดใหม่และเชื่อว่าไม่มีกรรมใดไม่มีผลดังนั้น สตรีอีสานโดยมากจึงมีความเชื่อเรื่องกรรม ประเด็นต่อมาเมื่อสตรีอีสานนั้นมีความเชื่อเรื่องกรรมแล้วย่อมก่อให้เกิดผลคือ 1) มีแรงหรือกำลังใจในการทำกรรมดี เพราะเมื่อเชื่อว่ากรรมดีนั้นให้ผลอย่างแน่นอนแล้วย่อมไม่ลดละในการทำกรรมดี 2) มีความเกรงที่จะทำความชั่ว คือเมื่อรู้ว่าการทำความชั่วที่ไม่ดีแล้วจะได้ไปเกิดหรือได้รับผลที่ไม่ดีก็จะไม่ทำความชั่ว การเกรงกลัวความชั่วนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่ดีสำหรับคนเรา หากไม่มีความเกรงกลัวที่จะทำความชั่วแล้วคนเราก็จะทำชั่วได้ทุกอย่าง ดังนั้นการที่สตรีอีสานเป็นคนที่มีความเกรงกลัวต่อการทำความชั่วจึงเป็นสิ่งที่ดี 3) มีความมั่นใจในการสอนเรื่องกรรม สตรีอีสานนั้นนอกจากจะมีความเชื่อเรื่องกรรม เชื่อผลของกรรม และเชื่อเรื่องกรรมกับการเกิดใหม่แล้ว สตรีอีสานยังเป็นคนที่สามารถที่จะสอนเรื่องกรรมได้ เนื่องจากหลังจากที่ได้เข้าวัดฟังธรรมแล้วยังสามารถนำเอาความรู้ที่มาสอนคนอื่นได้ เช่น กรณีนางอ้ว กรณีนางจันทร์ ในเรื่องนกกระจอก กรณีนางมะโนรา กรณีนางแดงอ่อน หรือกรณีนางปทุมเกสรในเรื่องจำปาสีตัน เป็นต้น ที่เป็นสตรีที่มีความอาจหาญในการสอนธรรม โดยเฉพาะการสอนในเรื่องของบาปบุญคุณโทษ กรรมดีกรรมชั่ว ซึ่งถือว่าเป็นบทบาทที่ก่อให้เกิดความเข้าใจกันว่าสตรีอีสานนั้นเป็นผู้ที่มีความรู้และมีความเข้าใจในเรื่องกรรมได้เป็นอย่างดี อันเป็นเครื่องแสดงว่าสตรีอีสานนั้นมีลักษณะดังนี้ 1) เป็นคนที่ใฝ่ในการฟังธรรม 2) เป็นคนที่ประยุกต์ธรรมกับการดำรงชีวิต และเป็นคนที่สามารถนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้นมาสอนผู้อื่นได้

วรรณกรรมอีสานแม้ว่าจะมุ่งสอนเรื่องกรรมแต่สิ่งที่เน้นมากในเรื่องกรรมกลับเป็นเรื่องของการดูแลสามี เช่น เรื่องกำกาดำ เรื่องสุปณณาคชาต เรื่องนางผมหอม เรื่องท้าวคำสอน หรือเรื่องสุพรรณโมกขา เรื่องจำปาสีตัน เรื่องขุนทิง เป็นต้น เป็นเรื่องที่เน้นมากเรื่องของการดูแลผู้ที่เป็นสามี จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าบทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานที่เน้นเรื่องกรรมนี้เป็นการเล่นย้ำให้สตรีมองเห็นบทบาทของตัวเองที่เกี่ยวข้องกับสามีหรือการดูแลสามีเป็นสำคัญ ทั้งนี้ก็เพราะวรรณกรรมอีสานโดยมากจะเป็นเรื่องครอบครัวเป็นสำคัญไม่ว่าจะเป็นเรื่องของครอบครัวคนชั้นสูงกับคนชั้นล่าง ดังนั้น แก่นสารของเรื่องนี้เน้นวิถีชีวิตครอบครัวเป็นสำคัญ และเรื่องกรรมหรือความเชื่อเรื่องกรรมในวรรณกรรมอีสานนั้นจึงเป็นเรื่องที่เน้นให้สตรีรู้บทบาทของตนเองในฐานะที่จะต้องดูแลสามีเป็นสำคัญ

อภิปรายผลการวิจัย

1. บทบาทและหน้าที่ของสตรีในสมัยพุทธกาลกับสตรีในวรรณกรรมอีสาน มีบทบาท 2 แบบ คือ 1) บทบาทของสตรีในทางสังคม สำหรับบทบาททางด้านสังคมนั้นเป็นบทบาทที่สตรีจำเป็นที่

จะต้องมีความเกี่ยวข้องกับคนรอบข้างทั้งที่เป็นคนใกล้ชิดและคนอื่นๆในสังคม โดยบทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาลและในวรรณกรรมอีสานนั้นมีบทบาททางด้านสังคมในฐานะต่างๆ และ 2) บทบาทของสตรีในทางศาสนา สำหรับบทบาทของสตรีในด้านศาสนาในสมัยพุทธกาลและในวรรณกรรมอีสานจะพบว่า สถานภาพและบทบาททางด้านศาสนาของสตรีทั้งสองยุคนั้นไม่แตกต่างกันมากกล่าวคือสตรีรับการยกฐานะขึ้นมาให้มีโอกาสในทางศาสนาไม่ว่าจะเป็นโอกาสในการทำบุญทำกุศลเข้าวัดว่า สมาทานศีล สอดคล้องกับงานของลักษณะวัด ปาละวัตน์ ที่กล่าวว่าสมัยพุทธกาล พระพุทธองค์ก็ทรงเปรียบเทียบบุคคลในฐานะต่างๆ ที่ต้องมีความสัมพันธ์กันกับทิศต่างๆ 6 ทิศ ซึ่งพระองค์ทรงจัดภริยาไว้เป็นทิศเบื้องหลัง เมื่อพิจารณาหน้าที่ของภริยาแล้วจะเห็นว่า ภริยาไม่ได้เป็นผู้อยู่ใต้หรือผู้ตามสามีเท่านั้น แต่ภริยาเป็นผู้แบ่งเบาภาระ ดูแลทุกสิ่งทุกอย่างในบ้านให้เรียบร้อย ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นถึงหน้าที่และสิทธิอย่างชัดเจน เพราะทรงตระหนักถึงฐานะของสตรี ดังพุทธภาษิตบทหนึ่งว่า “พระจันทร์ก็มีอิทธิพล พระอาทิตย์ก็มีอิทธิพล สมณพราหมณ์ก็มีอิทธิพล ฝั่งสมุทรก็มีอิทธิพล แต่หญิงทั้งหลายมีอิทธิพลยิ่งกว่าอิทธิพลเหล่านั้นขึ้นไปอีก สภาพของสตรีในสมัยก่อนพุทธกาล และสมัยพุทธกาลเมื่อเปรียบเทียบให้เห็นถึงสภาพที่เปลี่ยนไปของสตรี และแสดงให้เห็นบทบาทของพุทธศาสนาที่มีส่วนช่วยยกระดับสถานภาพของสตรีในฐานะต่างๆ ให้สูงขึ้น ทำให้แนวความคิด ทรรศนะในทางที่เห็นและปฏิบัติต่อสตรีอย่างผู้ที่ด้อยกว่านั้นน้อยลง มีส่วนช่วยส่งเสริมสถานภาพ สิทธิของสตรีให้ดีขึ้น (ลักษณะวัด ปาละวัตน์, 2545)

2. บทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา พบว่ามีบทบาทในแง่ของการรักษาศีลและการทำบุญในทางพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับพุทธรัักษ์ปราบนอก ที่กล่าวว่าหลักพุทธธรรมที่เป็นสัจธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสาน คือ เรื่องนรก สวรรค์ และนิพพาน โดยคำสอนเรื่องนรกจะเปรียบเทียบเป็นสถานที่ลงโทษสำหรับบุคคลผู้ปฏิบัติผิดหลักจริยธรรม ส่วนสวรรค์เป็นสถานที่สำหรับเสวยสุขของบุคคลผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบตามหลักพุทธธรรม ส่วนคำสอนเรื่อง นิพพานนั้นก็เป็จุดหมายสูงสุด หรือเป็นอุดมคติชีวิตของบุคคลตามหลักพุทธจริยธรรม แต่ไม่ได้เป็นคำสอนเชิง พรณนาโดยละเอียด ทั้งนี้เป็นเพราะว่าเนื้อหาในวรรณกรรมคำสอนมีเนื้อหาเชิงจริยธรรมมากกว่าเชิงสัจธรรม ส่วนหลักพุทธธรรมที่เป็นจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสาน คือ คำสอนเรื่องทศพิธราชธรรม หลักศีล 5 บุญกิริยาวัตถุหรือวิธีการทำบุญหลักปฏิบัติสำหรับสตรีและบุรุษ หลักปฏิบัติของภรรยา หลักปฏิบัติของสามี การบูชาบุคคลที่ควรบูชากการฟังธรรม และการมีความเคารพ นอกจากนี้ยังปรากฏหลักคำสอน เชิงจริยธรรมอื่นๆ ซึ่งไม่ใช่หลักพุทธธรรมโดยตรง แต่เป็นคติธรรมในการครองชีวิต ทั้งชีวิตส่วนตัว และสังคมอีก (พุทธรัักษ์ ปราบนอก, 2557)

องค์ความรู้ใหม่

จากการเปรียบเทียบจะพบว่า

1. บทบาทของสตรีในทางสังคม สตรีในทางสังคมมีความเหมือนกันในแง่ของการปฏิบัติตน อันเป็นไปตามอิทธิพลของศาสนา เพียงแต่มีบางข้อที่จะไม่ถือปฏิบัติ ดังในกรณี หญิงหม้ายที่พึงเลิกกับสามีหรือสามีเสียชีวิต และในท้องถิ่นนั้นยังติดอยู่กับคติของฮินดูก็เลยถูกดูหมิ่นจากสังคมได้ ซึ่งข้อนี้ก็คล้ายๆ กับสถานะและบทบาทของหญิงหม้ายในวรรณกรรมอีสานที่หญิงหม้ายที่จะถูกรังเกียจนั้นจะเป็นหญิงหม้ายที่ถูกกล่าวหาว่า เป็นชู้กับชายอื่น หรือผิดศีลกับชายอื่น ซึ่งกรณีนี้สังคมล้านช้างก็ดูถูกดูหมิ่นมากบางรายถึงกับไม่สามารถกลับเข้าไปในสังคมนั้นอีกได้เลย ทั้งนี้เนื่องจากการเป็นหญิงหม้ายไม่ได้ผิดศีล แต่การเป็นผู้ผิดศีลต่างหากที่จะถูกรังเกียจ

2. บทบาททางศาสนา สตรีทั้งในสมัยพุทธกาลและวรรณกรรมอีสานได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาทำให้ไม่มีความแตกต่างกันในการปฏิบัติตนและการออกบวชตามวิถีปฏิบัติของนักบวช

บทสรุป

สำหรับพระพุทธศาสนานั้นให้ความสำคัญและยกย่องมนุษย์ทุกคนมิได้เลือกว่าเป็นเพศหญิงหรือเพศชายต่างมีความสำคัญเท่าเทียมกันภายใต้หลักคำสอนเรื่องของกฎแห่งกรรมซึ่งเป็นหลักคำสอนที่แสดงให้เห็นว่า คนเราจะมีเพศแตกต่างกันหรือมีฐานะทางสังคมที่แตกต่างกันก็เป็นเพราะอำนาจของกรรมหรือการกระทำหรือชั่ว การเป็นผู้หญิงไม่ได้มีความด้อยในฐานะของความเป็นมนุษย์เนื่องจากผู้หญิงนั้นก็สามารถที่จะบรรพชาและเข้าถึงแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาได้เท่าเทียมกับบุรุษ ซึ่งหลักการนี้ถือว่าเป็นหลักการที่เป็นสากลของโลกและจักรวาล ไม่ว่าพระพุทธศาสนาจะเผยแผ่ไป ณ ที่ใดหลักคำสอนนี้ก็แทรกอยู่ในระบบคิดของผู้คนในพื้นที่นั้นๆ เสมอ และเมื่อพระพุทธศาสนาแผ่มาถึงดินแดนภาคอีสานคนอีสานก็ได้รับเอาวัฒนธรรมทางคำสอนของ

พระพุทธศาสนา มาปรับประยุกต์ใช้โดยเฉพาะในเรื่องของบทบาทของสตรีที่เดิมที่มีสถานะด้อยกว่าชายว่า แม้ว่าโดยสรีระสตรีจะด้อยกว่าชายแต่ในเรื่องของสติปัญญานั้นสตรีก็สามารถที่จะมีเทียบเท่ากับบุรุษได้ในทุกๆ บทบาท ไม่ว่าจะเป็นบทบาทของความเป็นบุตรี เป็นมารดา เป็นภรรยา เป็นหญิงสาว เป็นต้น ซึ่งในวรรณกรรมอีสานแทบทุกเรื่องได้กล่าวถึงบทบาทที่พึงประสงค์ของสตรีที่จะต้องเป็นผู้ที่มีศีลธรรมมีจริยธรรมอันงาม คือ มีความกตัญญู มีความขยันหมั่นเพียร และมีความซื่อสัตย์ เป็นเบื้องต้น ซึ่งคุณธรรมจริยธรรมเหล่านี้เป็นคุณธรรมและจริยธรรมของพระพุทธศาสนา ซึ่งก็เป็นผลทำให้สตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานนั้นเป็นผู้ที่มีความงดงามทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจเป็นผู้ที่มีความอ่อนน้อมถ่อมตนซึ่งเป็นกิริยามารยาทที่สอดคล้องกับคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นเอง

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสตรีที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้า พบว่า บทบาทของสตรีที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน ที่สามารถจะนำมาประยุกต์ใช้กับการพัฒนาชีวิตและสังคมอีสานหรือพัฒนาชีวิตของสตรีอีสานรวมถึงสังคมของชาวอีสานในภาพรวมได้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและข้อเสนอแนะที่จะนำไปศึกษาวิจัยต่อ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 หน่วยงานของรัฐควรจัดมีศูนย์ศึกษาและเผยแพร่แนวคิดเรื่องบทบาทของสตรีอีสานเพื่อกำหนดอัตลักษณ์ของสตรีอีสานที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานให้ปรากฏในวงกว้างเพื่อให้รอบแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของสตรีอีสานทั้งในเชิงอุดมคติและในเชิงประยุกต์ของสตรีอีสานนั้นให้เป็นที่รู้จักกับสังคมจะได้เกิดการเรียนรู้ที่ดีที่เกิดกับสตรีอีสานในอนาคตได้

1.2 สถานศึกษา ควรบรรจุเนื้อหาท้องถิ่นอีสานไว้ในหลักสูตร ให้นักเรียนนักศึกษา ได้ศึกษาค้นคว้าและการประกวดความดีเด่น ในด้านต่างๆ ของนิทานท้องถิ่น

1.3 ควรนำเรื่องการคตินิยมหรืออัตลักษณ์ของสตรีในวรรณกรรมอีสานที่ปรากฏในงานวิจัยนี้ไปสรุปเป็นกรอบในการเรียนการสอนของโรงเรียนเพื่อสร้างแบบอย่างของสตรีต้นแบบให้เกิดกับนักเรียนหญิงในสังคมอีสานได้

2. ข้อเสนอแนะที่จะศึกษาวิจัยต่อไป

2.1 ควรวิจัยในประเด็นเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ความเป็นผู้มีศีลของสตรีอีสานที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสตรีอีสานในยุคปัจจุบัน

2.2 ควรศึกษาบทบาทที่เป็นเอกลักษณ์ของสตรีอีสานในวรรณกรรมอีสานกับบทบาทของสตรีอีสานในยุคปัจจุบัน เพื่อหาความเหมือนและแตกต่างของบทบาทของสตรีอีสานในอุดมคติและสตรีในยุคปัจจุบันเพื่อนำไปพัฒนาลักษณะที่พึงประสงค์ของสตรีอีสานในยุคปัจจุบันได้

2.3 ควรศึกษาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบคุณธรรมและจริยธรรมของสตรีในวรรณกรรมอีสานกับคุณธรรมและจริยธรรมของสตรีในวรรณกรรมเพื่อหาคำตอบเกี่ยวกับลักษณะที่เหมือนหรือแตกต่างกันของคุณธรรมและจริยธรรมของสตรีในแต่ละภาคกับสตรีในภาคอีสาน

เอกสารอ้างอิง

- ปรีชา พิณทอง. (2524ก). *ชุดนางอ้ว*. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม.
- ปรีชา พิณทอง. (2524ข). *นางผมหอม*. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซต.
- พรชัย ศรีสารคาม. (2527). *ท้าวคำสอน*. มหาสารคาม: วิทยาลัยครูมหาสารคาม.
- พระอริยมุนี อารีย์ เขมจารี. (2512ก). *สีทน มะโนรา*. ขอนแก่น: คลังนานาธรรม.
- พระอริยมุนี อารีย์ เขมจารี. (2512ข). *นกกะจอก ท้าววรกิต นางจันทะจร*. ขอนแก่น: ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- พระอริยมุนี อารีย์ เขมจารี. (2513). *สุพรรณวนาคชาดก*. มหาสารคาม : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม.
- พุทธรักษ์ ปรามนอก. (2557). *หลักพุทธธรรมในวรรณกรรมคำสอนอีสาน*. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ลักษณะวัต ปาละรัตน์. (2545). *สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภณ สมจิตศรีปัญญา. (2550). *วาทกรรมจากวรรณกรรมสลองต่อการสร้างทุนทางวัฒนธรรมในภาคอีสาน*. วิทยานิพนธ์ ปรัชญา. มหาวิทยลัยมหาสารคาม.
- ศิริเพ็ญ พิริยจิตรกรกิจ (และคณะ). (2531). *การวิเคราะห์จริยศาสตร์ในวรรณกรรมอีสาน*. รายงานการวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (สกว.).
- อภิญวัฒน์ โพธิ์सान. (2560). *แนวคิดสตรีฮินดู*. มหาสารคาม: อภิชิตการพิมพ์.
- อุดม บัวศรี. (2540). *วรรณคดีอีสาน*. ขอนแก่น : เอกสารประกอบการสอน อัดสำเนา.
- Itekar.A.S. (1962). *The Position of Women in Hindu Civilization: From Prehistoric Times to the Present Day*. Delhi: Motilal Banarsidass.

